

3. Opening en psalmzingen

Na twee bijdragen vol inleidende opmerkingen en wat kijkend naar de gereformeerde traditie (waarmee ik uiteraard ook hervormd bedoel...) gaan we nu onze eigen 'Dorpse kerkdienst' eens onder de loep nemen.

Onze dienst is voluit protestants. Een van de grondleggers van het protestantisme is Maarten Luther. Calvijn heeft veel van zijn gedachtegoed aan Maarten Luther te danken.

In 1526 schrijft Maarten Luther in zijn 'Deutsche Messe': "*Zum Anfang aber singen wir ein geistlich lied oder einen Deutschen Psalmen cum primo tono*". Als protestanten beginnen wij dus met een lied. Niet alleen heeft dit iets feestelijks, het onderstreept ook dat het de *gemeente* is die de liturgie draagt (in plaats van geordineerde geestelijken). Bij voorkeur is dit een psalm, de openings- of introïtus-psalm. Dit lied wordt staande gezongen, alsof men samen de kerk zingend binnentrekt. Zingend gaat de gemeente op naar het huis van de Heer. Veel psalmen hebben trouwens ook deze (liturgische) oorsprong, denk aan de zogenaamde pelgrimspsalmen of 'liederen van opgang' en aan een psalmregel als 'Kom ga met ons en doe als wij...' (psalm 122). Maar daarover, over die psalmen kan ik in de toekomst misschien nog eens een aparte reeks schrijven... 😊

Introïtus komt van intocht, en vroeger was dit eerste gezang letterlijk een intocht. Tijdens het binnenkomen zong men een psalm. Een centraal vers uit zo'n psalm, of een andere ondersteunende tekst, werd als keervers (antifoon) gezongen. Die antifoon markeerde daarmee dan het begin en het einde van zo'n feestelijke 'optocht' (processie). Vanaf de zesde eeuw werden de psalmen volgens het kerkelijk jaar gekozen, waardoor zondagen met een 'sterk karakter' (bijvoorbeeld de zondagen in de advents- of de veertigdagentijd) hun vaste introïtuspsalm en bijbehorende antifoon kregen. Op pagina 881 van het Liedboek (nummers 467a t/m d) is een overzicht te zien van de introïtusantifonen en psalmen voor de kersttijd. Op pagina 968-969 is dit ook te zien voor de veertigdagentijd (nummers 535a t/m 535g). Lied 660 is bijvoorbeeld zo'n antifoon voor Hemelvaart. In de Dorpskerk zijn deze antifonen wat minder bekend vermoed ik, maar het is mooi om ze tot onze beschikking te hebben! In de diensten waaraan de cantorij meewerkt, is het doorgaans mogelijk ook iets meer onbekends te zingen. In die diensten kunnen deze antifonen een plaats krijgen, omdat er dan gelukkig een groepje gemeenteleden is dat ze goed heeft voorbereid..! Wat een zegen voor de dienst, zo'n cantorij!

Intermezzo: het consistoriegebed en de handdruk

Het consistoriegebed wordt staande gebeden door de ouderling van dienst. Het mooist is het trouwens als iedereen die direct bij de dienst betrokken is, daarbij aanwezig is. Dus: voorganger, diaken, ouderling, koster, lector, organist en cantorij, leiding van de kinderkerk – en natuurlijk ook doopouders of belijdeniscatechisanten in diensten waarin gedoopt of belijdenis gedaan wordt.

Dit consistoriegebed gebeurt vaak vlak voordat de kerkenraad de kerkzaal binnengaat, maar kan natuurlijk ook prima een kwartier voor aanvang van de dienst al plaatsvinden, zodat medewerkers daarna hun plek (bij de deur, of op de orgelbank et cetera) weer kunnen innemen.

Het consistoriegebed kan kort zijn, het brengt de samenkomende gemeente voor Gods aangezicht en vraagt om een zegen voor hen die in deze dienst een bijzondere, dienende rol vervullen.

De handdruk van de ouderling vóór in de kerk is een zichtbaar teken waarmee de voorganger zich bevestigd weet in zijn/haar dienstwerk. Daar hoeft niets bij gezegd te worden. Als iemand toch iets wil zeggen, is 'Gods vrede' een passende wens. De voorganger zal dan meestal antwoorden met 'amen'.

Dit gebruik is betrekkelijk 'jong' en heel protestants. In de liturgie heeft het geen oude papieren of bijzondere, symbolische betekenis. Toch is het voor veel protestantse gelovigen heel dierbaar.

Omdat de introïtuspsalm niet altijd even toegankelijk is, beginnen wij de dienst ook vaak met een prettig zingbaar (morgen)lied. We spreken dan van intrede- of intochtslied. De introïtuspsalm noemen we dan: eerste psalm. Soms wordt deze psalm ook wel de psalm van de zondag genoemd, maar die naam is niet zo gelukkig gekozen. Als het goed is, wordt er namelijk later in de dienst nóg een psalm gezongen...

De romeinse mis begint van oudsher met het *votum*. Dat is Latijn voor 'gelofte' of 'wens'. De woorden van het votum zijn: 'In de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest'. Met dit votum wordt het begin van een dienst gewijd aan God. Ruimte en tijd worden op deze manier toegewijd aan de ontmoeting met God, die zich aan ons laat kennen als Vader, Zoon en Geest. Alles wat gaat volgen, gebeurt in *zijn* Naam. Idealiter zijn dit dus de eerste woorden die klinken in de liturgie. Ons samenzijn staat in het teken van Gods Naam. De Naam die betekent: Ik zal er zijn.

Ook de liturgie van de Zwitserse reformator Zwingli begint met een votum. De liturgie die Johannes Calvijn in Straatsburg introduceerde, begon met 'adjutorium'. Het zijn de woorden uit Psalm 124 vers 8: 'Onze hulp is in de Naam van de Heer, die hemel en aarde gemaakt heeft'. 'Adjutorium nostrum' is Latijn voor onze hulp, in het kerklatin geschreven als: adjutorium. In de middeleeuwse kerk maakt het adjutorium deel uit van de voorbereidende gebeden die de priester en zijn assistenten voorafgaand aan de mis zeiden. Wellicht dat daarom veel protestanten ten onrechte denken dat 'votum en groet' betekent: 'Onze hulp is in de Naam van de Heer...'. Hoe prachtig het ook is om met deze woorden (het adjutorium) een dienst te beginnen, dat is niet wat het *votum* is. Daarom noemen wij het meestal 'woorden van bemoediging en aanvang', zoals het in 1998 verschenen dienstboek dat ook doet. En *soms* beginnen we de dienst wel met het 'echte' votum, dus: 'In de Naam van de Vader, en de Zoon en de heilige Geest.'

De liturgie van Straatsburg (een belangrijke stad in de eerste tijd na de Reformatie) is nauw met Martin Bucer verbonden. Bucer was een aanhanger van Erasmus en Luther en speelde een grote rol bij de reformatie van de stad Straatsburg. In Straatsburg handhaaft Bucer het gebruik van het *slaan van een kruis* en de liturgische gewaden (toga's, stola's, albes, pijen, etc.).

Calvijn liet de dienaar aan de tafel de dienst beginnen met het adjutorium. Het adjutorium is zo een typisch calvinistisch verschijnsel geworden. Daar waar de lutheranen vasthielden aan het votum, bepaalde de synode van Dordrecht in 1574 dat het adjutorium het begin moet zijn van alle gereformeerde kerkdiensten en breidde deze synode de formule uit met nog twee andere psalmfragmenten, namelijk psalm 146 (vers 6) en psalm 138 (vers 8): 'die trouw houdt tot in eeuwigheid en niet laat varen het werk van zijn handen'.

In sommige kerken kiest men er voor om zowel het adjutorium als het votum een plaats te geven aan het begin van een dienst. Gerardus van der Leeuw, die mede aan de basis stond van de zogenaamde liturgische beweging, vond dat maar niets. Zelf denk ik dat het verbindend en eigenlijk ook wel mooi is, zo 'breed protestants'. In veel kerken worden votum en bemoediging trouwens in beurtspraak gesproken. Dit laat zien dat het niet zozeer de predikant is die voorgaat, maar dat de liturgie een soort 'heilig samenspel' is tussen voorganger, gemeente, en zelfs God.

Intermezzo: het kruisteken

Veel gelovigen maken voor zichzelf het kruisteken tijdens de woorden van het votum. Zoals we hierboven zagen, hield ook de gereformeerde reformator Bucer vast aan die gewoonte, vooral om 'de

zwakkeren in het geloof' niet tot aanstoot te zijn. In zijn Grote Catechismus laat ook de reformator Luther aan het ochtend- en het avondgebed het kruisteken voorafgaan: 'Tekenen je met het kruisteken en zeg: In de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest'. Nederlandse protestanten zijn van huis uit wat huiverig voor dit soort uiterlijk vertoon (het komt 'rooms' over). Daarom ter afsluiting een citaat van ds. Touwen: "In onze tijd waarin wij nog maar op weinig vormen terug kunnen vallen, is dat een zinvol gebruik. Het geloof is niet iets dat 'tussen de oren zit', maar moet ook lichamelijk verankerd worden. Diepe betekenissen alléén dragen niet bij tot ervaring. Daar hebben wij ook zichtbare tekenen voor nodig en alle rek- en strekoefeningen van het geloof. Het lijf doet ook mee."

Na het '*Onze hulp*' kan een zogenaamd 'drempelgebed' volgen. Meestal is dit een kernachtig gebed: "Heer, vergeef ons al wat wij misdeden. En laat ons weer in vrede leven. Amen."

In de protestants-lutherse liturgie is het opvallend en mooi dat dan niet de gemeente 'amen' zegt, maar de voorganger. Zo wordt benadrukt dat het niet de voorganger is die kwijtschelding verleent, maar God. *Die* vergeving mogen wij elkaar toezeggen. Ook de voorganger heeft dat nodig en hij of zij krijgt die woorden dan dus toegezegd vanuit de gemeente. Het gaat over en weer.

De oorsprong van het drempelgebed ligt in het zogenaamde 'confiteor', dat 'ik belijd' betekent. In de Romeinse liturgie zegt de priester: 'Confiteor Deo omnipotente' (Ik belijd voor de almachtige God...). Oorspronkelijk werd dit gebed door de priester in stilte uitgesproken, op de drempel van het koor, voordat hij het koor betrad. Later werd het een wederkerige schuldbelijdenis voor voorganger en gemeente. In Straatsburg (1538) begon de liturgie van Calvijn met een schuldbelijdenis en een genadeverklaring. In het dienstboek van de anglicaanse kerk, het 'Book of Common Prayer' (1549) dat in de Choral Evensongs gevolgd wordt, staat het volgende gebed:

"Almachtige en barmhartige God,
voor U liggen alle harten open,
alle verlangens zijn U bekend
en geen geheim is voor U verborgen.
... *gebedsstilte*...

Zuiver de overleggingen van ons hart
door de ingeving van uw heilige Geest,
zodat wij U van harte liefhebben
en grootmaken uw heilige Naam."

Een modernere versie is:

"Niet om te oordelen,
bent U gekomen, o God,
maar om te zoeken wat verloren is,
om te bevrijden
wie in schuld en angst gevangen zijn,
om ons te redden
als ons hart ons aanklaagt.
Neem ons zoals wij hier aanwezig zijn
met heel dat zondige verleden van de wereld.
... *gebedsstilte*...
U bent toch groter dan ons hart,
groter dan alle schuld.
U bent de schepper van een nieuwe toekomst,

een God van liefde tot in eeuwigheid.
Amen.”

Wat is dus de functie van een drempelgebed? Een drempel is een óvergang. Het drempelgebed markeert iets van een *overgang* in de dienst. We komen uit de wereld in de heilige ruimte van ons samenzijn voor Gods aangezicht. We naderen de heilige God en in zijn licht ontdekken we wie wij zijn. We erkennen onze tekorten en aarzelingen, maar weten ook dat God ons vergeeft en ons leven vernieuwt. Zoals het in het gebed beleden wordt: “U bent toch groter dan ons hart, groter dan alle schuld.” Kenmerkend is het moment van stilte tijdens dit gebed. Het drempelgebed geeft zo letterlijk ruimte, een stil moment dat ieder kan vullen met eigen gedachten. In de Dorpskerk gebruiken we in onze liturgie niet standaard een drempelgebed. Wél is er altijd aan het begin van de dienst een moment van stilte. Dat gebruik komt dus uit dat zogenaamde ‘drempelgebed’. Bij ons geeft meestal de ouderling van dienst de gemeente gelegenheid tot dit stille moment en ieder kan dat zelf invullen.

In plaats van drempelgebed spreekt men ook wel van gebed van toenadering of verootmoedigingsgebed. In het Liedboek staan ook drempelgebeden die gezongen kunnen worden.

Nou, we zijn nu een stukje op weg in de dienst; de volgende keer gaan we weer verder!